

З колекцій, фондів та рідкісних видань

МУЗЕЙ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА У ВЕЛЕСНЕВІ

Велеснів... Село це дуже мальовниче. І назва у нього неабияка. Прислухайтесь добре, і ви зауважите щось староукраїнське, відгомін віків. Та не тому воно так широко відоме. Тут народився вчений з світовим іменем — Володимир Гнатюк.

Хлоп'ям босоногим покинув він рідне село, прославивши його згодом своєю невтомною творчою працею. Тепер Велеснів щедро сплачує борг своєму великому громадянину. Шість залів, заповнених сонцем по вінця! Такий музей Гнатюка, нещодавно відкритий у селі.

В музеї зібрано майже тисячу експонатів. За цією цифрою криється копітка праця, роздуми, радощі і невдачі тих, хто по крупинці збирав розкидані по всій Європі скарби. Навіть не віриться, що почалося з однієї чи двох фотографій. Ось що розповідає фундатор музею колишній старший піонервожатий Велеснівської школи Остап Черемшинський.

— Це було у червні 1961 року. Працював я бібліотекарем у сусідньому селі Заліссі. Тоді газети багато писали про Володимира Гнатюка. А вже минало 90 років від дня його народження. Я вперше задумався над вшануванням пам'яті видатного ученого і патріота. Звичайно, я й не мислив тоді про великий музей, щонайбільше уявляв собі меморіальний куточок у Велеснівській бібліотеці. Дійсність набагато перевершила сподівання. Я почав отримувати теплі листи з Києва, Львова, Вінниці, Чернігова, Чернівців, Ужгорода, Тернополя. А разом з ними — перші експонати. Згодом почали надходити матеріали з архівів, музеїв, від учених Москви, Ленінграда, Праги, Братіслави, Пряшева, Софії, Варшави, Кракова, Руського Керестура.

— Не минуло і двох років, — розповідає далі Остап Черемшинський, — як зібраних експонатів вже не можна було розмістити не тільки в кутку, а у цілій кімнаті. Зайшла мова про створення музею. Побажання земляків видатного фольклориста підтримали партійні та громадські організації області. І в оновленому Велесневі на колгоспні кошти був закладений ще один фундамент... Тернопільський краєзнавчий музей узяв на себе турботи по створенню експозиції. Збір експонатів було поставлено на міцний науковий ґрунт, а до оформлення музею залучено київських художників Юрія Кисличенка та Ірину Левитську.

Чимало доброго для музею зробили учитель місцевої школи Володимир Теліщак, голова колгоспу Лев Мацюк. Без їхньої допомоги важко було б зібрати матеріали про новий, соціалістичний Велеснів. А цей розділ експозиції вельми багатий.

Теперішній Велеснів має цікаве культурне обличчя. Традиційні звичаї, поетичні обряди вплітаються в свята врожаю, весни, фестивалі пісні тощо. Про такий Велеснів мріяв учений. Не тільки походженням, а й усією творчістю Гнатюк був таким близьким до простого люду. Його наукові студії можна об'єднати одним словом — «народознавство». Проте, будучи мовознавцем, публіцистом, літературознавцем, перекладачем, Гнатюк найбільше працював у царині фольклористики та етнографії.

Саме Велеснів напоїв малою Влодка казками про звірів, що розмовляють, тужливою піснею і веселощами. Тут він проинявся незрадливою любов'ю до рідної поневоленої України. А скільки дід Гілько та баба Марія Савицькі знали усяких оповісток і співанок! Згодом, будучи вже відомим ученим, Гнатюк згадував: «Від них обох переймали все те домашнє, особливо мій батько і мати. Крім того, двері нашої хати майже не замикалися перед різними людьми, що пересиджували в нас, немов у сільській касині, цілими годинами, особливо ж у неділі та свята або в довгі зимові вечори та забавлялися або різними оповіданнями, яким я залюбки прислуховувався та переймав їх, або відчитуванням усяких новинок із газетки, яка все в нас була, та книжок» («Етнографічний збірник», 1916, т. XXXVII—XXXVIII, стор. V). З фотографії, що дійшла до наших днів, дивляться ніжні материнські та тужливі батькові очі. Коли Володимир закінчив Велеснівську школу, батьки віддали його на навчання до Бучача, міста цікавого, багатого історичними та архітектурними пам'ятками. Судячи з шкільних і гімназійних свідочств, найбільші успіхи хлопець мав у словесності. Та крім успіхів у навчанні, була ще нужда. «Мої життєві обставини склалися все так, що поза годинами шкільними мусив я заробляти на життя вже від першого класу в гімназії», — писав 3 січня 1898 р. В. Гнатюк у листі до Ф. Вовка (науковий архів Інституту археології АН УРСР ФА, В(1631). Але ніщо не могло заглушити його інтересу до народних скарбів. Першими Гнатюковими фольклорними записами були пісні з Велеснева, Бучача та Григорово, куди на якийсь час переселилась його родина. А «Новый галичанин» був першим часописом, який їх опублікував. Було це 1890 року, якраз після закінчення Бучацької нижчої гімназії. Хвилююча пам'ятка розповідає про велику подію в особистому житті

Володимир Гнатюк з родиною.
Зліва направо: стоять Володимир
Гнатюк та його дружина Олена;
сидять батьки Володимира Гнатюка
Василина та Михайло; на руках
сидять дочки Володимира Гнатюка
Олександра та Ірина.
Фото близько 1900 р.

юнака. В дівочому альбомі Олени Майковської рукою В. Гнатюка записано вірш, який закінчується словами: «щастя, долі не найшов у світі, чи коли найду — сього не знаю!» І дата — 12 листопада 1892 року. А поруч — дописка олівцем: «16. IX. 1894 р. найшов долю». Олена стала дружиною і доброю помічницею у праці Гнатюка. Навчаючись у Станіславській вищій гімназії, В. Гнатюк продовжував збирати народні пісні, хоч, за власним висловом, «очевидно не мав іще свідомості їх ваги для науки («Етнографічний збірник», 1914, т. XXXV, стор. III).

Зрілим науковцем Володимир Михайлович став під час навчання у Львівському університеті завдяки Іванові Франку, з яким щиро заприятелював. Вчитися було важко. Допікали матеріальні нестатки. Найбільше карався долею своєї сім'ї. Інколи не витримував і гірко скаржився: «Ані чоботи, ані убрання, ані футро, нічо не можу тепер полагати, тому що не маю грошей, навіть на борг буду їсти... Коби вже було легше, бо я аж не знаю, що собі робити, що ти слаба і навіть нема грошей, щоби купити щось тобі ліпшого з'їсти або що. Моя любенька Іруся... Коби хоть вона була здоровенька, а то як ще їй що було би, то я б голову собі обмикав» (лист до дружини від 30 жовтня 1897 р.— ЦДАЛ, ф. 309, оп. I, од. зб. 2288).

Документи розповідають про велику роль, яку відігравав тоді В. Гнатюк у громадському житті Львова. Ось свідчення Михайла Мочульського: «1897 року восени молодь вибрала головою «Академічної громади Володимира Гнатюка, великого Франкового прихильника... Гнатюк, двадцятишестилітня людина, широкоплечий, гарний з обличчя, блідий, з коротко стриженою білявою бородою, вийшов після вибору на ступінь, на якому стояла професорська кафедра (вибір відбувся в університетській залі), і звідти сказав зараз свою програмову промову. Він, як звичайно, говорив тим голосом, але плавко, свою промову перетинав

густо поезією «проскрибованого» Франка й закликавав товаришів здійснювати Франкові ідеали» («Іван Франко у спогадах сучасників», Львів, 1956, стор. 424).

На плечі юнака лягли обов'язки голови Франкового ювілейного комітету, з якими він впорався з честю. У Велеснівському музеї є оригінал запрошення на вечорниці, присвячені 25-річчю літературної праці великого Каменяра, що відбулися 30 жовтня 1898 року. Ювілей відкрив Володимир Гнатюк, за плечима якого вже були вельми успішні експедиції на Закарпаття та до Східної Словаччини. Про це розповідає експозиція першої зали. Друга висвітлює дослідження Гнатюка у рідному краю. Тут оповідь про ткацтво, записана від батька. У ті часи переносить нас старовинний велеснівський ткацький верстат. Бачимо тут першу велику працю Гнатюка «Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. ін. про лірників повіту Буцацького» («Етнографічний збірник», 1896, т. II). Згадуються слова Філарета Колесси про те, що Гнатюк «виступив на полі української етнографії з солідною підготовкою — се показує вже його перша збірка «Лірники»..., що й досі зостається самотнім записом повного репертуару галицького лірника,— та розгортав свою працю по добре обдуманому плану, справляючи її там, де найменше зроблено». («Матеріали до етнології й антропології», 1929, т. XXI—XXII, ч. I, стор. IV). До речі, матеріали про творчі стосунки Гнатюка і Ф. Колесси надіслав його син — відомий композитор Микола Філаретович.

Експозиція третьої зали відображає наукову і громадську працю вченого в 1895—1903 рр., зокрема його дослідження в Закарпатті, Східній Словаччині та південній Угорщині. Вивчаючи народну творчість «богом і людьми забутих» русинів так званої Угорської Русі, В. Гнатюк переконливо довів, що вони є гілкою великого українського народу. Досліджуючи духовну культуру, вчений не відвертався від болючих соціальних виразок, які їли тіло і душу трударів. Відомий чеський україніст Франтішек Главачек писав: «Слід підкреслити, що табір І. Франка дивився на справи закарпатських українців не лише чисто з точки національного питання, але також соціального» (Ф. Главачек, Моя подорож по Закарпатській Україні в 1896 році.— «Дукля», 1957, № 4, стор. 64). До речі, Главачек був у дружніх стосунках з Гнатюком і навіть переклав його працю «Русини в Уграх» (V. Hnat'uk, Rusini v Uhrách.— «Slovansky

Володимир Гнатюк з рідними та знайомими у Криворівні. Зліва направо: стоять — Роман Воленський, Ірина Гнатюк, Тарас Франко, мати Теклі Боднар, Іван Боднар, Володимира Воленська, Олександра та Юрчик Гнатюки, студент; сидять — Олена Гнатюк, Текля Боднар, Володимир Гнатюк; попереду стоять Марія та Ляля Боднарі, сидить Кикилія Воленська. Фото 1910 р.

prehled», 1899, р. 1., стор. 216—222). Тепер 93-річний учений допомагає поповнювати музей Гнатюка новими експонатами.

Наслідки Гнатюкових експедицій вражають: з-під його пера вийшло шість томів (837 творів). Перед нами цінні оригінальні видання праць В. Гнатюка «Руські оселі в Бачці» (ЗНТШ, 1898, т. XXII, стор. 1—58), кілька томів «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі». Експонуються тут і хвилюючі свідки Гнатюкових мандрів — карти з власноручними позначеннями вченого. Так, на карті Бачки він підкреслив олівцем Керестур, Коцур і Старий Вербас, які відвідав 1897 р. Про Керестур і Коцур В. Гнатюк писав: «В них знайшов я таких гарних оповідачів, як ніде інде тому й не диво, що я просидів там аж півтретя місяця і зібрав доволі велике число пісень, казок, байок, легенд, історичних оповідань, новел, анекдотів та записав весільний обряд» («Етнографічний збірник», 1910, т. XXIX, стор. III). Скільки міг би ще зробити тут В. Гнатюк, якби в Пир-Ачаді йому під загрозою арешту не було наказано негайно покинути край. До того ж він потрапив під зливу і застудився: «По повероті до Галичини почала розвиватися у мене доволі швидко грудна недуга, і я відтоді не тільки не вибирався більше на Угорщину, але і в Галичині не робив екскурсій та й не маю надії робити» («Етнографічний збірник», 1909, т. XXV, стор. XI).

Та недуга не зломилася вченого. Він не тільки працював секретарем Наукового товариства імені Т. Шевченка, а й очолював етнографічну та був членом філологічної секції цього товариства, секретарем «Русько-української видавничої спілки», редактором «Літературно-наукового вісника». Цікаві експонати про творчі взаємини Гнатюка з найвидатнішими сучасниками — Коцюбинським, Павликом, Грінченком, Кримським, Кульчицькою, Маковеем, Лесею Українкою, Стефаником, Лисенком, Шахматовим, Ржегоржем, Шишмановим, Карським, Кольбергом та ін.

За поглядами Гнатюк був демократом. Марксистом вчений не став, але цікавився марксизмом. У «Літературно-науковому віснику» (1900, т. XI, кн. VIII, стор. 209) В. Гнатюк опублікував некролог на смерть В. Лібкнехта, в якому з симпатією згадав К. Маркса.

Цікаві матеріали про вивчення В. Гнатюком культури слов'янських народів. Вироблені ним принципи наукового збирання і публікації народної творчості мали великий вплив на фольклористику всієї Слов'янщини. Науковець-інтернаціоналіст, він вимагав: «...повинні поставити собі за задачу всі наукові інституції й редакції не випускати сирих етнографічних матеріалів, не вказавши при них бодай літератури дотичної нації» (ЗНТШ, т. LXXXVII, стор. 208). Петербурзька Академія наук обрала його членом-кореспондентом. Згодом він став і членом чеського наукового товариства «Народопісне сполученство Чехословенська».

Є в музеї матеріали про В. Гнатюка як перекладача з російської, польської та болгарської мов. Він одним з перших переклав українською мовою ряд творів Горького, Толстого, Пруса, Тодорова та ін.

Експозиція четвертої зали знайомить з діяльністю В. Гнатюка в 1904—1926 рр. Віднайдено оригінальні фотографії-лістівки, які Гнатюк писав дружині та дочці Лесі з курорту Алянду. Ані натяку на песимізм, тільки бажання швидше повернутися до праці. Олександра Володимирівна живе зараз у Франції, жваво цікавиться справами музею батька.

Коцюбинський познайомив Гнатюка з Горьким, який 5 червня 1913 року писав ученому: «А тепер дозвольте сердечно подякувати Вам за збірник з фольклору,— прекрасні і повчальні праці, які я читаю з великою насолодою!» (Львівська державна наукова бібліотека, архів В. Гнатюка).

Експонуються в музеї і прижиттєві видання праць Гнатюка — «Колядки і щедрівки» («Етнографічний збірник», 1914, т. XXXV), «Народні оповідання про тютюнарів» (ЗНТШ, 1915, т. СХХІІ), «В справі української правописи» («Літературно-науковий вісник», 1923, т. LXXX) та ін., а також його рукописи — легенди та стаття «Уваги про українську правопись і літературу».

Хворий, забутий багатьма приятелями В. Гнатюк цікавився життям Радянської України. В музеї є матеріали про його зв'язки з Академією наук УРСР (1924 року визначного вченого обрано академіком). Знайдено документ про надіслання Гнатюкові академічних видань, а також лист, у якому він пропонує академії свої послуги у виданні фольклорних матеріалів. 7 січня 1925 р. український радянський вчений А. Оніщук писав йому: «Жалко, що Ви не можете переїхати сюди, на Радянську Україну, де для науки взагалі, для вивчення народного побуту зокрема, відкривається славна майбутність» (цит. за кн. М. Яценка «Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність». К., 1964, стор. 84).

Володимир Гнатюк помер, коректуючи «Літературно-науковий вісник». Помер учений, про якого Франко писав: «...В. Гнатюк щасливий збирач усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть не дорівняв ні один» («Літературно-науковий вісник», 1906, т. XXXV, кн. IX, стор. 502). Саме про оцінку діяльності визначного фольклориста та про вшанування його пам'яті і розповідає експозиція п'ятої зали. Тут бачимо збірник «Матеріалів до етнології й антропології», 1929, т. XXI—XXII, ч. I, присвячений пам'яті Гнатюка, гранки споминів Людмили Шевченко для журналу «Первісне громадянство», збірник «Колядки і щедрівки» (К., 1965), де надруковано чимало записів Гнатюка, «Вибрані статті про народну творчість» В. Гнатюка (К., 1956). Чільне місце в експозиції займає перша монографія про Гнатюка (М. Яценко, Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність). Про взаємини Гнатюка з Франком чимало дізнаємося з книги Євгена Кирилюка «Вічний революціонер» (К., 1966). У книзі Ніни Калениченко «Великий сонцепоклонник» (К., 1967) можна прочитати про дружбу В. Гнатюка з М. Коцюбинським. Експонується рукопис спогадів про В. Гнатюка видатного історика Івана Крип'якевича. Рукопис розділу книги «Украдені гори», присвячений В. Гнатюкові, надіслав до музею Дмитро Бедзик. Не одну бандероль одержано від дочки Михайла Коцюбинського Ірини Михайлівни, яка завідує музеєм батька в Чернігові. Ряд книг надіслала дружина Гната Хоткевича Платоніда Володимирівна, а також дружина Марка Черемшини Наталія Василівна Семанюк, син Івана Франка Тарас Іванович.

Значний інтерес являють і зарубіжні матеріали про Гнатюка — рецензія Франтішека Главачека на монографію М. Яценка в журналі «Словански преглед», стаття Миколи Мушинки «Володимир Гнатюк — неперевершений дослідник нашого фольклору» («Дружно вперед», 1965, № 5, стор. 18—19). До речі, нещодавно М. Мушинка захистив у Празі дисертацію на тему «В. Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття». У Пряшеві вийшли «Українські народні казки Східної Словаччини, зібрані В. Гнатюком (т. I, 1965) та «Науковий збірник музею української культури в Свиднику» (1967), присвячений пам'яті Гнатюка, у Руському Керестурі (Югославія) — «Народни приповедки бачванских русинок по етнографичних материалах Володимира Гнатюка» (1967).

Завершує експозицію меморіальна кімната вченого. Стільці, оббиті шкірою з тисненним орнаментом, шафи, наकाстики, звичайна сільська скриня, привезена з-під батьківської стріхи, велика валіза, з якою учений їздив у свої блискучі експедиції, дерев'яний ніж, яким він розрізував папір, серветки з вишитими ініціалами дружини, прекрасні рушники... Видатний етнограф, знавець народного мистецтва ніжно і віддано любив вишивку, як і гуцульську коломийку, тужливу пісню буцацького лірника. Бачимо і мистецькі килими, славнозвісні карпатські ліжники, привезені Гнатюком з Криворівні, багато посуду. Ним користувався і великий Каменяр, який любив вечеряти у Гнатюків. А як не звернути увагу на дерев'яну різьблену хлібницю? Усі ці речі протягом багатьох років зберігали львів'яни — родичі Гнатюка: вчитель-пенсіонер [Іван Боднар] та художник Григорій Смольський. Судячи з фото, зробленого в покої вченого, тут на стіні колись висів єдиний олійний портрет В. Гнатюка. Серед речей фольклориста знайдено раму, а портрет зараз в українського фольклориста Миколи Мушинки в Чехословаччині. Він обіцяє передати його музеєві В. Гнатюка.